Женски покрет.
Ženski pokret
Ženско gibanje.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
Београд

1923

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ

СВЕСКА 1 — ЈАНУАР — ГОДИНА IV (1923)

Уредник, МИЛЕВА МИЛОЈЕВИЋ

САДРЖАЈ:

1 О ЈЕДНОМ НАУЧНОМ ДЕЛУ Г-ЂЕ МАРИЈОН ЊУБИГИН — Јован Цвијић

9 ПОРЕКЛО БРАКА И ПОРОДИЦЕ (Превод Д-р Благоја Марковића) . . . . . — Билхелм Бунт

23 ПРОСТИТУТКА . . . . . — Љубица Живковић

33 КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД Александра Колонтај Нова Жена . . . . . — Десанка Цветковић

36 БЕЛЕШКЕ: Материнski дом у Сарајеву. — Друштву за Просвећивање Жене и Заштиту Њених Права Београд. — Г-ђа Маријон Њубигин. — Удружење социјалних радница. — Библиотека за проучавање социјал. питања.

44 Лирска оаза . . . . . — Десанка Максимовић

45 Сада . . . . . — Милица Костић

46 Он сам проси — а жени га мајка... . . . . — Јованка Хрвећанин

47 Из мојих визија . . . . . — Нада Јовановић

48 КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ: Растко Петровић: Откровење. — Станислав Винавер: Нова Пантологија. — Бор. Александрић: Песме. — Милица Костић

ЦЕНА 5 ДИН.

МОДЕРНА ШТАМПАРИЈА „РАД“. — КРАЉА МИЛАНА УЛИЦА БРОЈ 69.

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ

СВЕСКА 1 — ЈАНУАР — ГОДИНА IV (1923).

О ЈЕДНОМ НАУЧНОМ ДЕЛУ Г-ЂЕ МАРИЈОН ЊУБИГИН[1]

Ова књига, коју је издао уредник „Скотског Географског Часописа“ (The Scottosh Geographical Magazine), Гђа Маријон Њубигин, испуњава и премаша обећања, како су означена у наслову и предговору. У њој нису приказани само актуелни балкански проблеми; она се бави, у великим потезима, и људском географијом полуострва. Писац нам показује у духовитој и успелој слици утицаје геолошке структуре, морфологије и климе у животу народа и развијању држава; пишчево излагање оставља тим дубљи утисак, што с ретким разумевањем прати друштвена и политичка факта. Даље књига Маријон Њубигинове није интересантна само по резултатима, него и по методи.

Хоћу нарочито да истакнем неколике од оних идеја и факата, које су од актуелног интереса.

Писац оцртава геолошку структуру Балканског Полуострва и то, пре свега, излаже историју и карактеристику родопског кристаластог масива, који образује, са северним и западним прелазним крајевима, језгро старог Полуострва. Венци терцијерног набирања, који су доцније створени, деле се у динарске, грчко-арбанске или пиндске венце и балкански венац; карпатски венци јављају се само у северо-источној Србији, прелазећи преко Дунава код Ђердапа. Стешњени и непроходнији динарски венци одликују се, нарочито, карстним појавама, које су овде боље развијене него игде на свету.

[1] Marion J. Newbigin D. Sc., *Geographical Aspects of Balkan Problems.* London, Constable & Co. Ltd. 1915. p. X + 238. Ова оцена је наштампана у Questions balkaniques, Paris et Neuchâtel 1916., а одатле је превео Г. Павле Вујевић, проф. Универзитета.

За време терцијерног набирања велика стропоштавања на северу створила су панонски басен, а на југу егејски басен, у центруму друге унутрашње басене. Ови басени су били под утицајем доцнијих и скорашњих тектонских покрета, који се нарочито осећају у егејским крајевима. И јадрански басен је средиште сасвим скорашњих тектонских покрета. Ови покрети су веома снажно утицали на морфологију полуострва, а у првом реду на еволуцију долина. Резултат свих тех промена је морфолошка разноликост, која је веома знатно утицала на политички развитак полуострва.

Најизразитије црте те разноликости су ове:

1. Кратке јадранске падине су скоро без икаквих река, осим у Арбанији, и знатно одударају од дугачких венаца који су окренути према Егејском Мору, Сави и Дунаву, — од венаца који су просечени многобројним и најважнијим балканским рекама. То је један од разлога, услед којих су балканске земље и државе увек биле много више привлачене према Егејском Мору и према Северу, него према Јадранском Мору.

2. Велика балканска депресија коју чине моравска и вардарска долина просеца полуострво од Севера до Југа и олакшава саобраћај између дунавских и егејских области. Овим двема долинама, које везују унутрашње басене централних делова полуострва, комуницирало је некада велико Егејско Море са морем, које је доцније претворено у Панонско Језеро. У Нишу се од ове линије одваја друга линија, преко далине Нишаве и Марице, кроз Бугарску, према Цариграду. Али Источна Румелија или марички басен је отворенији према Југоистоку, према Егејском Мору, него према Црном Мору и Мореузима. Главне реке, као Тунџа и Марица, нагло мењају правац и повијају према Југу и Југозападу; то је последица пиратерије, која је проузрокована образовањем садашњег Егејског Мора.

3. Арбанске Вратнице („Albanian gap“) Скадра и Светог Јована Медовског могле су бити најпогодније полазне тачке саобраћаја између јадранске обале и унутрашњости полуострва. Овај крај, који је релативно угнут и кроз који протиче Дрим, одговара тектонском сучељавању динарских и грчко-арбанских венаца.

4. Најважнији тектонски и морфолошки карактер за антропо-географију полуострва јесте његова издробљеност у

тектонске басене, који су раздвојени високим планинама и масивима. Из тога разлога и најразвијеније балканске реке просецају разне басене дубоким клисурама, које сметају саобраћају и стварању велике државе. Нема ниједне реке као што је Сена, са пространом мрежом притока, без стрмих клисура, што је погодно за развитак моћног политичког језгра.

У том погледу је најпогоднији морфолошки услов за развитак једне балканске територијалне целине линија Морава—Вардар и дримска депресија, према другим непогоднијим. Оне олакшавају продирање суседних великих држава на Балканско Полуострво.

Када су, за време Римљана, направљени први путеви, као што је Via Egnatia од Dyrrachium-а (Драча) до Византије, и пут од Singidunum-а (Београд) до Цариграда, то је било због спољашњих, ванбалканских потреба, ради римског продирања у полуострво. Па и данас главни саобраћајни путеви теже истом циљу: аустро-германском *Drang nach Osten.* Нема саобраћајних средстава, која би задовољавала унутрашње балканске потребе. Велике Силе које су загазиле на полуострво, као Аустро-Угарска у Босни и Далмацији, сматрају ове земље као војне путеве, који су наметнути потребама стратегије и светске политике. То је разлог што оне не управљају са балканског гледишта, према потребама домаћег становништва. „Далмација је потребна за заштиту хрватских обала и ријечког пристаништа; Босна и Херцеговина су потребне за заштиту Далмације против напада из унутрашњости, — такав излази закључак“, каже Гђа Њубигин.

Ја додајем примедбу последњим закључцима писца. И ако распарчаност полуострвског рељефа у главном смета образовању велике, чврсте државе, ипак постоје две области, које су донекле погодне. То је подунавска Бугарска са маричким басеном на Истоку, а у средини Полуострва долина Морава—Вардар. То су две велике географске целине, где су морфолошки карактери изоловања и одељености доста ублажени или скоро уништени. Писац је правилно опазио ове географске целине, али није довољно истакао значај моравске-вардарске удолине за образовање једне балканске државе.

Од целог централног и западног дела Балканског Полуострва моравска-вардарска долина је једина целина где се може развити држава чврста и способна за живот. На Западу

полуострва изван ове депресије нема ниједног географски погодног простора за образовање такве државе. У динарским пределима превлађује најпотпунија искомаданост рељефа; овде би могле постојати само државе без отпора и животне снаге. Те земље не могу добити значај без спајања са моравско-вардарском државом, јаким организмом са географског и економског гледишта.

Развође између моравске и вардарске долине је једна од најинтересантнијих морфолошких црта полуострва; њим је одређен значај ових долина као саобраћајних путева и средишта за образовање државе. Захваљујући тој депресији, Балканско Полуострво је просечено од Севера до Југа, од Београда до Солуна, и на њему нема другог сличног отвора. Ово развође не чини планина; оно пролази кроз равнице Прешева и Косова, које представљају дна старих језера. Речни токови се у тим равницама лењо крећу и без нарочите пажње није могуће опазити да ли отичу у Мораву или у Вардар. У косовском басену се Неродимка рачва и излива делом у Мораву, а делом у Вардар. Ово рачвање је вероватно вештачко. Моравска и вардарска долина су својим развођем сједињене, а не одвојене. Осим тога, моравска долина показује северно од Лесковца благу и мирну пластику, са веома развијеном мрежом притока, без дубоких клисура; та област је нарочито погодна за стварање језгра државе. Јужно од Лесковца су обе долине састављене из котлина, које су одељене клисурама, али ипак везане друмовима и железничким пругама. Железничка пруга пролази скоро кроз средину моравских и вардарских области; постоји сједињујући утицај на становништво и трговину; сви путеви се овамо стичу и живот се усредсређује око ове главне артерије. Чак и јужно од Лесковца су нестале или нестају старе разлике између становништва појединих мањих крајева. Шта више, цело становништво моравских и вардарских области има исти начин живота и производа све до солунских вратница, одакле почињу превлађивати грчко-медитерански обичаји.

Циљ моравске државе је, дакле, сасвим одређен географијом: да се прошири на југ и постане моравско-вардарска држава са излазом на Солунски Залив, без узимања овог сасвим страног, несловенског становништва и без продирања у крајеве са друкчијим утицајама. Други природан излаз морав-

ско-вардарске државе су арбанашке вратнице код Скадра. Са географског гледишта моравско-вардарској држави није потребно заузеће других арбанских обала.

Када се учврсти у овим централним пределима полуострва, који ће увек остати њено основно стабло, моравско-вардарска држава ће моћи успешно присајединити и асимилирати западне динарске земље и имати потребних средстава за грађење попречних путева, који ће ићи од моравско-вардарске депресије ка далматинским обалама Јадранскога Мора.[1] Али, ако изгуби вардарску долину, ова држава ће бити у ствари одвојена од Балканског Полуострва и постаће лабилна држава, прост додатак централне Европе. Исто тако моравско-вардарска држава не може привући и одржати западне динарске земље ако не располаже пругом од Београда до Ријеке, према којој излазе све динарске долине; са Севера, из Срема и Славоније је најлакше продрети у динарске земље. Осим тога је пруга Београд—Ријека најпогоднија и најкраћа веза између балканских земаља и Западне Европе[2], као што је железница Београд—Будимпешта између балканских земаља и Централне Европе.

Једна југославенска држава, која би била основана у овом географском оквиру, морала би у првом реду служити великим путевима из унутрашности и западних делова полуострва за потребе домаћег становништва, а не продирању околних великих држава.

За источни или бугарски део полуострва је вардарска долина скоро без значаја, јер је она од Бугарске одељена Родопским и Осоговским Планинама, које су међу највишим и најмасивнијим пределима полуострва. Осим тога, вардарска долина је на периферији Бугарске; она не привлачи велике економске и трговинске струје Бугарске, које су управљене према Црном Мору или егејским пристаништима, природном излазу маричке долине.

На против, кад Србија не би постојала, што је привремен случај, и кад би друга држава заузела долину Мораве, као Аустро-Угарска, ту државу би привлачио Солун кроз

---

[1] Ја мислим, као Г-ђа Њубигин, да су ове саобраћајне везе подређеног значаја и да не могу заменити постојећу везу Морава—Вардар.

[2] Сер Артур Ивнс је први формулисао ову идеју у једном броју *Manchester Guardian*-а за 1915. год.

вардарску долину. Са географског и економског гледишта моравско-вардарска долина је најпотпунија целина Балканског Полуострва; она је одређена да буде област српске државе, чврсте и снажне.

Опис климатских утицаја на балканске народе и њихов начин живота је један од најинтересантнијих делова књиге коју анализирамо. Разликује се континенталан и медитерански део, који су у главном одељени линијом од залива Арте до Волоског Залива; осим тога, медитеранска клима превлађује на егејском приморју и на уској зони јадранских обала, нешто промењена продире и у долину Марице. Опис тих климатских зона је дат на основу познатих извора. Он је основа следећих закључака:

Сваки народ мора имати друштвену или националну политику, која је основана на климатским, физиографским и економским карактерима области у којој станује, то јест, области, која одговара његовом начину живота. Словенски народи, који станују на Северу полуострва, су ратарски народи („ploughing peasants“); они су супротност Грцима, који су трговци, рибари, морнари, одани медитеранском начину рада, и неговању маслињака и винове лозе, а мало погодни за пољопривреду, у правом смислу речи. Средњевековни Словени који су продрли у Грчку и поново је населили, већином су се јелинизирали; арбанашки усељеници су имали исту судбину. Географска средина не одговара начину живота ових усељеника: они су се морали прилагодити сасвим другим начинима производње; то је узрок што су се јелинизирали насупрот њиховом великом броју. Обрнут случај је код Грка. За њих је веома опасно што су од 1913 год. заузели словенске ратарске крајеве; грчки усељеници се неће прилагодити географској средини ових нових предела.

Арбанаси, који у својој земљи имају доста пространу медитеранску зону, скоро и не станују у њој и не живе медитеранским животом. Повучени у брежуљке и планине залеђа, они се баве гајењем стоке и помало ратарством; својом економском структуром они се не разликују од пограничног српског становништва. По Гђи Њубигин, та економска сродност Србији ће олакшати да се утврди у арбанским вратницама код Скадра.

Из закључака Гђе Њубигин о Арбанасима може се видети

да она неће да уопшти своју тезу, према којој би народи морали бити тачно ограничени на крајеве, који одговарају њиховом начину живота и њиховом главном начину производње. Србо-Хрвати Далмације и далматинских острва су се потпуно прилагодили медитеранској производњи и животу. Међутим, ја не верујем да је начин живота српско-хрватских Далматинаца озбиљна препрека њиховом сједињењу са земљорадничким Србима у унутрашњости.

Шта више, они су сједињени и могу то бити и из других познатих и много јачих разлога. Напротив, случај Кавале, са грчко-турским становништвом и медитеранском културом, није у складу са тезом писца, који би био склон да ову варош придода Бугарској.

Писац се, исто тако, бави и утицајем климе на распрострањеност шума и на култивисање хранљивих биљака на полуострву. Континентална клима северног дела потпомаже жита; кукуруз и пшеница су главне хранљиве биљке. Кукурузу су потребне издашне летње кише; он је у Србији обилнији него у Бугарској, чији источни део има понтијску климу, као Јужна Русија. Из истог разлога је пшеница распрострањенија у Бугарској, нарочито у источном делу. Али су жетве у Бугарској у много већој опасности због летњих суш , него што је случај у Србији; оне су, осим тога изложене врло великим годишњим колебањима. Предели са модифицираном медитеранском климом, као марички басен на Истоку и мале равнице Скадра (Задрим и Забојана) на Западу, одликују се мешавином медитеранских биљака и жита; у последњим двема равницама се гаје жита, винова лоза, маслине и т. д. У Бугарској свиње и шљиве немају толико велики економски значај као у Србији; с друге стране је извоз оваца у Турску много већи него извоз из Србије. Према Fischer-овом делу писац је описао живот српског сељака; при своме цитирању он га исправља и сумња у његову тачност. Тај опис је заиста погрешан и требало би га, при новом издању, избацити из ове добре књиге.

На крају могу навести неколико тачних примедаба о балканским народима. Писац с правом каже, да је српско-бугарски антагонизам био „већи између културнијих особа оба ова народа, него међу сељацима“ (стр. 139.); да су „the outsiders which has often expressed himself as an eager

partisanship of one race"[1], па чак и европске канцеларије, са сличним расположењем, много допринели заплетености балканских питања; да је у Македонији, нарочито са стране Бугара, чињена „она нескрупулозна употреба цркве и школе као агената национализације" (стр. 131.); да „несретна Македонија није мање патила од супарништва суседних држава него од самих Турака" (стр. 110.); да Арбанаси нису ни онолико дивљи, ни онолико витешки, као што су представљани према разним политичким укусима. Гђа Њубигин је одлучно противна арбанашкој аутономији, коју је предлагала Лондонска Конференција 1913. год.

Писцу вредности и знања гђе Њубигинове не може се одрицати право да даје свој суд о садашњој политици Србије, „which has not yet displayed great political capacity though she has shown what almost amounts to military genius"[2] (стр. 235.)

Србија је претрпела јединствену катастрофу. Све што је за сто година слободног живота стечено, опустошено је и опљачкано, нарочито са стране Бугара. Скоро четвртина становништва је пропала у току рата због болести и других зала, која су пратила српско повлачење кроз Арбанију. Патње становништва, које је остало у Србији и Црној Гори, страховите су и не могу се описати, а моралне патње избегличког становништва су скоро исто тако тешке. Многи од најпросвећенијих људи Западне Европе: Lord Gurzon, Carson, Seton-Watson, A. Gauvain, Humbert, Finot и други, веровали су да се могла избећи ова катастрофа. Доказано је да су са свих страна прављене погрешке. Ми смо с тога пуни бола и горчине. Али је веома тешко судити о српској политици и политици савезника, а да се то дубље не мотивише. Томе није данас време.

При свем том, ја се не слажем са писцем да је српска политика, коју је она осудила, морала неминовно потицати од наше „peasantry" (сељаштва), од једног народа „of land-cultivating peasants" (ратарских сељака). Српски народ се ослободио скоро без туђе помоћи; он је створио

[1] „странци, који су се често сами показивали као ватрене присталице једне расе"

[2] „која још није показала велику политичку способност, мада је показала нешто, што скоро одговара војничком генију".

државу, која се одржала, која се повећала поред свих неповољних спољашњих околности; он је показао стварнога напретка у свима областима, а нарочито на моралном и интелектуалном пољу; његов економски полет био је врло знатан.

Две речи при закључку, о „орографској мапи балканских области“, која је брижљиво израђена: у карти тога размера није се могло унети више орографских црта, ни учинити бољи избор имена.

Јован Цвијић

ПОРЕКЛО БРАКА И ПОРОДИЦЕ [1]

Да је порекло брака и породице уопште проблем, није се знало дуго времена. Узимало се, да је због природних форми односа човек од прапочетка живео у браку. У исто време моногамиски је брак садашњости проициран у једну неограничену прошлост, нашавши најзад завршетка у једном прародитељском пару. Али поред ове чисто митолошке представе, могла се је ова предпоставка наслањати и на позитивне разлоге. Тако знамо, да многе животиње живе у моногамијском браку. Поред птица које праве гњезда, у моногамијском браку живе пре свега сисавци, а од ових особито они који су човеку физички блиски: горила, мајмуни звани „примаши“ који су човеку најближи, а вероватно и шимпанза, ма да за њега не достају сигурни докази. Зашто дакле да и човек није требао пренети из свога животињског стања моногамијски брак већ у своју примитивну културу? Тако је ово схватање важило све до иза прве половине прошлога века скоро као сама по себи разумљива аксиома. У то доба пак (око 1861.) појављује се швајцарски правни научник и испитивач далеке прошлости Ј. Бахофен са својим знаменитим делом о „Материнском праву,“ у коме покушава да скоро неоспоравано учење о првобитности моногамијскога брака, а исто тако и неоспоравано господарство мужа у том браку, једном речи целу патријархалну теорију, представи као заблуду. Бахофен полази од једне Херодотове забелешке о Ликијцима, у којој се вели, да је код ових народа за родбинску припадност деце

---

[1] Из дела: „Elemente der Völkerpsyhologie.“

меродавна управо жена а не муж, тако да синови и кћери припадају мајци а не оцу, и да наслеђе полази од мајке а не од оца. Сличне наговештаје нашао је Бахофен још и код других неких народа. Тако напр. указује он како се у Тацитовој „Германији“ налази једна белешка, према којој син код неких германских племена стоји ближе ујаку него оцу. Слично овоме било је према Цезареву „Bellum gallicum“ и код Брита. Бахофен је скупио више таквих примера а указао је особито и на извесне карактерности мита и легенда, које, како изгледа, такође наговештавају сличну претежност жене у прво доба. Он мисли да се легенде потцењују — и то је за његово доба било свакако тачно — кад се држе потпуно безначајним. Легенда додуше није стварност, али она ипак даје, ма и у фантастичном облику, слику стварности пређашњих времена. Бахофен је затим појединачна своја проматрања уздигао до једне опште теорије, по којој је периоди патријархата или очинскога права претходила периода материнскога права, гинекократија. Глава породице у том браку била је мајка. Романтичним бојама слика он ово стање, кад је удесом човечанства требао управљати лепи пол. Тек доцније је, вели он, човек, са својим грубим бићем али већом интелигенцијом, ступио напред и господарство привукао на себе. И ту се он сад даље пита: Откуда долази да и поред природне надмоћности човекове жена господари у породици пре њега?

На ово питање одговара он једним потпуно трезвеним, реалистичким расуђивањем, што с његовим романтичним појмовима о превласти жене стоји у значајној противности. Морамо, вели он, поћи од случаја, где је још и данас у друштву мајка једино меродавна за своју децу у давању имена, наследству и т. д. Случај овај налазимо тамо, где се деца рађају изван брака. Ту дете свога оца не познаје а не познаје га можда ни сама мајка. Ово стање ванбрачног рађања деце, мора се, вели Бахофен, уопштити, ако се хоће објаснити зашто деца првобитно припадају мајци. Пре дакле но што је наступило господарство жене у породици, постојало је стање безбрачности, агамија: полно општење без икаква реда. На т ј начин ствара се једна донекле супротна слика породици културних народа, слична оној, којом Хобес црта политичке односе древнога доба. И овде, као и тамо, главна је карактеристика одсутност свакога реда. Из оваквог стања може се

сада, како Бахофен мисли, постанак гинекократије објаснити главним својствима жене. Стање општег промискуитета полова морало је постати несносно пре свега жени, и то услед њених душевних својстава. Она је одбила све друге људе, да би се предала једном јединому. У томе се она показала погодном чуварицом дисциплине и морала, којом је од тада и остала. Тако дакле њој а не човеку припада слава за оснивање моногамијске породице, чији је она била и први хранитељ и заштитник. Њеној су родбини припадала деца, према њеној родбини се управљао и ред наслеђа. Ово стање, које је поникло из општих услова, било је према Бахофену врло дуго свеопште на земљи. Зашто се пак оно није одржало? Оно се није могло одржати, вели он, због тога, што жена, која је додуше била једина погодна да га заснује — муж никада не би био у стању да успостави моногамију — није била у стању и да га трајно одржи. Жена, вели, није рођена да господари. Како по интелигенцији тако и по физичкој снази заостаје она иза човека. И тако, с погледом на брак, постоје по њему у целости три периода: агамија или промискуитет, на који се надовезује господарство жене или материнско право, а на ово опет господарство човека или очинско право.

Последњих година о овој Бахофеновој хипотези вођена је жестока препирка. Извесне се чињенице додуше, са становишта науке о прапрошлости, нису могле порицати. Али се с правом побијало да је некадање „материнско право“ могло бити универзално, а још више, да је оно поникло из једног посве разобручаног стања хорда. Тако је, мало по мало, ова у главном на филолошко-археолошким аргументима заснована теорија швајцарског правног научника ступила у позадину, где је и остала све до седамдесетих година прошлога столећа. Тада је пак за њу придошао један знатан ослонац и ново образложење, и то сасвим с друге стране. Дошла је етнологија, а као њена главна област испитивања, која се на један специфичан начин сматрала за праву област примитивне културе и нарочито била узета за ова испитивања, била је Аустралија. Овде се наиме показало, да материнско право, за које Бахофен вероваше да је и код културних народа првобитно, постоји у многоме још и данас. Да, оно је у Аустралији тако претежно да се још и данас одприлике три петине племена придржавају овога система, а само две петине система

очинскога права. Чак је вероватно, да је овде и у неким случајевима, где сад важи очинско право, раније било у важности материнско право. Најтемељнији испитивач социјалних прилика Аустралије, Howitt, у своме делу о урођеницима југоисточне Аустралије, долази до сличних резултата, до којих је некада Бахофен дошао на основу својих проучавања прастарог доба. Сви су првобитни фамилијарни односи засновани по његовом мишљењу на систему материнскога права, који се, ма да у ограниченијој мери но у Аустралији, може доказати исто тако и у Америци, Меланезији, Полинезији, као и у извесним деловима Старога Света, особито код северно сибирских народа и код дравидских племена у јужном делу предње Индије. На основу ових чињеница дакле раширило се код савремених етнолога све више гледиште, које се у главном подудара с Бахофеновом теоријом. Међутим искрсло је овде опет питање: како се дошло до оваквог система? Одговор је гласио, да се до њега могло доћи само тако, ако првобитно син и ћерка познају једино мајку а не и оца — дакле опет закључак по аналогији на ванбрачне односе савременог друштва. Према томе брак је и опет требао потећи из стања општег промискуитета. Нити је брак нити је породица требала бити првобитна већ безбрачност, полно општење свију са сваким: слика потпуно супротна савременим односима између мужа и жене, која је требала да престави бездржавно, првобитно стање старога природнога права.

Но, етнологија је затим пронашла још и друге неке појаве, које су изгледа, ово схватање подупирале. Особито велику улогу играла су овде, а делом још и данас играју, два реда аргумената. Први потиче из етнологије Аустралије. Овде се наиме сусрећемо с једном значајном појавом, која се зацело не може назвати ни агамијом ни моногамијом, већ на први поглед представља један међуоблик: то је т. зв. *брак група.* Брак овај састоји се у томе, што више људи заједнички узимају више жена, при чему или неколико браће узимају неколико сестара или неколико људи једне родбине неколико жена из друге родбине. На тај начин брак група може изгледати као једна врста прелаза из промискуитета у моногамију. Прво се, како се може претпоставити, неограничени однос полног општења сужава на ограниченије групе, а затим на брак једног човека с једном женом.

Па ипак, ни само материнско право нити пак сам брак група не би можда били довољни, да учине да, поред Howitt-а, још и толико истакнутих етнолога, као што су оба јако заслужна испитивача Аустралије, Спенсер и Џилн, или учени заступник упоредне етнологије, J. T. Fracer, и још многи други поверују у ову теорију, да овде није придошао један даљи аргуменат који је особито детаљно изложен код америчког етнолога Л. Моргана, у његовој „Праисторији Човечанства“ (Ancient Humanity, 1870.). Аргуменат овај састоји се у ономе, што Морган назива „Малајским системом сродности“. Систем нам овај међутим зацело није познат као систем стварних сродности, већ у језицима извесних народа постоји он само као систем назива, или кратко, као номенклатура, делом везана за родбинске односе, а делом и поглавито, за старост чланова једне и исте родбине. Па и израз „малајски“ није најпогоднији за њега. Номенклатура ова заступљена је особито на острву Хаваји, а исто тако и у области Микронезије. Оно што је код ње битно, може се дефинисати врло просто. Оно се састоји или се састојало, у томе, да човек с Хаваје оцем нпр. назива не само свога правога оца, већ и сваког човека, који би му према својој старости могао бити отац, једном речи, сваког човека прве старије генерације исте родбине. Исто тако назива он мајком не само своју рођену мајку, већ и сваку жену, која би му по годинама старости могла бити мајка. Браћом и сестрама зове он људе и жене своје сопствене, а синовима и кћерима прве млађе генерације, и то тако иде све до деда и бабе с једне, и унука и унуке с друге стране. О даљим генерацијама Хаваја не води више рачуна; прадед му је исто што и дед, праунук исто што и унук. Називи су дакле овога система врло просте природе. С човеком самим — ми ћемо га у нашој шеми означити са *ч* — стоје у истој генерацији браћа и сестре, изнад њега, као старија генерација, оцеви и мајке, још више деде и бабе, испод њега синови и кћери, још ниже

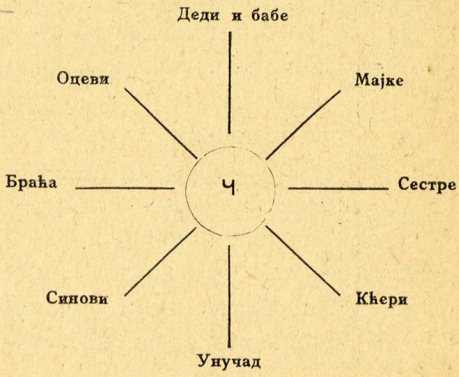

унуци и унуке. Исто важи, наравно, и за жену. Цео систем обухвата према овоме пет генерација.

Постоји тврдња, да је и овај систем могао понићи само из једне претходне периоде општег промискуитета. Јер како би иначе било могуће да неко сваког човека исте родбине, који би му према старости могао бити отац, стварно и назива оцем, ако очинство управо не би било у опште непознато? Пођемо ли међутим од овог последњег аргумента, то једна слаба страна ове хипотезе лежи већ у томе, што се овде не само људи старије генерације називају оцевима, већ и жене мајкама. Међутим бар се за мајку могло очекивати, да је она, управо због врло дуготрајног дојења деце, које је код примитиваца у обичају, а затим и због њиховог рашћења у њеној близини, требала бити свакоме позната. Даље се с овом хипотезом мучно може довести у склад и чињеница, да се степени сродства, стеченог удајом и женидбом, у малајско-полинезијском језику у најчешће случајева разликују шта више далеко оштрије, но у нашем. Хавајац нпр. брата своје жене означава другим именом, но што жена означава брата свога мужа. Немачком „Schwager“[1] одговарају дакле тамо два појма. А пошто се једним од ових појмова означава увек само једна извесна личност, то ово претпоставља и постојање брака. Отуда би се, ако би се горња хипотеза хтела задржати, овде морало помоћи претпоставком, да се је овај назив првобитним именима за означење сродства придружио тек доцније. Но и у том случају остаје још увек чињеница, да су горње ознаке, према своме непосредном значењу, проста имена за степене старости, те је отуда отворено питање, да ли су оне уз то још и ознаке самога сродства. Оне ово, у колико наше опажање досеже, свакако нису. Јер човек са Хаваје, у колико се о њему зна, своју мајку и оца у опште познаје, само нема за њих специјалних назива. Где он оца не би називао личним именом, називао би га очигледно онако, као и друге старије људе своје околине уопште. А да се име оца и мајке преноси и на друге људе и жене, дешава се то и код других европских народа. Тако је пре свега руски обичај, да се личности, које иначе не стоје ни у каквим родбинским односима, ословљавају „бађушком“ и „ма-

[1] Познато је, да Немци за речи: „шурак“ и „девер“ имају само „Schwager“.

ћушком“. А што код т. зв. „малајског система сродности“ чини понајвећма вероватним схватање, да горња номенклатура у опште не означава степене сродности, већ степене старости, то је друга једна појава, која је при овим дискусијама обично сметана с ума. Баш у оним областима наиме, у чијем је језику она заступљена, наилазимо ми и на једно уређење, где младићи и људи још од своје ране младости живе одвојено од жена и деце. То је установа тако званог „дома људи“, у коме мушкарци живе заједнички са својим вршњацима, установа, која овде игра једну важну улогу, потиснув улогу породичне заједнице. Овде се пажња појединца управља, природно, пре свега на другове истога доба, с којима он у овоме дому понајчешће има и засебне одаје. На тај дакле начин т. зв. „малајски систем сродности“ не представља уопште никакав систем сродности већ само номенклатуру ступњева старости, засновану на социјалним условима живота. Ови услови чине да другови истога пола стоје у ужем међусобном додиру, но што је то случај између људи и жена. У „дому људи“ друг је истога оделења брат, друг првог старијег оделења отац. С њима појединац иде у лов, у рат. Из тога пак излази, да ове појаве не припадају најнижем ступњу културе. Исто тако, разуме се, није овим називом генерација искључен никакав облик брака као што би било погрешно и то ако би овде именима отац, мајка, брат и т. д. придавали појмове које за ове речи обично везујемо.

Хипотеза, да је породици, било она организована на моногамијској или полигамијској основи, предходио промискуитет, наслања се, као што је горе примећено, поред материнскога права и малајско-полинезијског давања имена према доба старости, још и на брак група, брак, при коме више људи заједнички држе више жена. И овај се узима, што у ствари на први поглед изгледа појмљиво, за прелазни стадијум између неограниченог полног општења за време живота у неуређеној хорди и ограничених брачних веза доцнијег времена. Али да би се одлучило, да ли је и у колико је могло бити таквог једног прелаза, морамо пре свега промотрити однос, у коме код оних народа, код којих „брак група“ постоји, овај стоји према осталим облицима брака. Ту међутим пре свега налазимо, да је овај брак један особити облик полигамије. Додуше, није он идентичан с нама готово једино

познатим обликом оваквог брака, при коме један човек држи више жена. Али постоји још и један други, ређи брак, који је за суђење о браку група од највећега значаја: то је брак, код којега, обрнуто, једна жена има више мужева. Оба ова облика брака можемо згодно означити *полигинијом* и *полиандријом*, називи који би се за тачно означавање полигамијских облика брака управо и требали употребљавати. Полигинија је данас још увек врло распрострањена: на њу наилазимо пре свега у мухамеданском свету, али и код незнабожачких афричких народа, као и народа других неких области. Исто тако постојала је она и код старих Израиљаца, као и Грка, ма да су се индоевропска племена још за рана претежно придржавала моногамије. Несразмерно је ограниченија појава полиандрије, која се уопште може наћи само код релативно примитивних народа. Тако у Аустралији, затим у јужном делу предње Индије, код Дравида, једног од индијских усељеника до крајњега врха континента потиснутог племена, даље, високо на северу, код Ескима Берингова мореуза, као и код сибирских Чукча и Гиљака, и, напослетку, овде онде код острвљана Јужнога мора.

Хоћемо ли сада да о односу, који постоји између ових двају облика полигамије добијемо известан суд, морамо пре свега покушати, да уочимо мотиве, који овакве облике брака условљавају. Код полигиније је сексуални нагон човека, који се држањем више жена потпуније задовољава но држањем само једне, очигледно најглавнији мотив. Али се он овде не појављује сам, већ уз њега по правилу долазе још и друге околности, које овом облику брака иду на руку. Особито су пак, поред сексуалног нагона, право поседа и однос старешинства два битна момента. Полигинија цвета поглавито тамо, где су појмови о својини и старешинству уопште, а са овим последњим и представа о господарству мужа у породици, дошли до изражаја, Под утицајем ових мотива жена постаје потпуна својина мужевљева, те отуда код варварских народа, код којих влада полихинија, жена може бити поклоњена или размењена. С тиме даље стоји у вези и то, да са све већим диференцирањем поседа и сталежа богатији и отменији почињу држати више жена. Обичан човек исламскога света задовољава се обично само једном женом: тако је за најнижи друштвени слој моногамија и овде једини облик брака.

Битно друкчије пак стоји ствар с полиандријом. Њени су мотиви сасвим друкчији и готово би се могло рећи првима потпуно противни. Пре свега је значајно, да је овај облик брака заступљен у областима, где влада оскудица у женама. Ово опет стоји у вези с једним опаким обичајем варварске културе: убијањем деце. Овај обичај беснио је некада у Полинезији, где је и полиандрија била распрострањена, а изгледа да још и данас постоји код неких дравидских племена предње Индије. Сличан обичај постоји и код Аустралијанаца. У Полинезији, а вероватно и на другим местима, жртвују се при овом поглавито девојчице. Отуда је, природно, дошло смањивање броја жена и јака бројна несразмерност полова. Тако један од старијих енглеских испитивача Полинезије, Елис, цени сразмеру људи према женама од прилике на 6:1. И под оваквим условима обичај полиандрије потпуно је разумљив. Сваки за себе не може имати жене, већ се морају удружити више њих да би заједнички добили једну жену.

Можемо се овде међутим запитати: зашто се при овом децеубиству жртвују поглавито девојчице? Лако је појмљиво, да се деца у грубом природном стању жртвују услед борбе са животним незгодама или услед избегавања труда око њихова подизања. Хоће се да се у животу одржи ограниченији број и вишак се убија одмах по рођењу. Обичај у Полинезији нпр. забрањује убијање деце ако би новорођенче живело ма и један сат. Али поред ових чисто економских мотива на убијање деце имају овда онда утицаја још и мађијски мотиви: тако страх, који природнога човека обузима ако би новорођенче одступало од нормалног детињег узраста или ако би се родили близанци. Чињеница пак, да се мушка деца више штеде но женска, мучно да се може протумачити друкчије, но да се човек, пре свега као друг у игри и лову, а затим и као саборац у племенској распри, више цени. Рефлекс овог вишег цењења одбија се дакле и на децу. С овим пак стоји у вези и чињеница, да се за ступање жена у доба зрелости не везују ни издалека онако свечане церемоније као за ступање мушкараца у ово доба. Докле ступање девојчица у периоду пубертета понајвећма не побуђује никакву особиту пажњу, дотле се ступање младића у доба људске зрелости пропраћа напротив великим свечаностима, при којима се они уз традиционалне церемоније уводе у заједницу људи, при чему је женама приступ забрањен.

Но ма колико да су на тај начин мотиви полиандрије друкчији од мотива полигиније, не следује из тога још никако да се ова два облика брака, због тога међусобно и искључују, већ лако могу постојати и један поред другога, као што се то стварно и дешава на многим местима. Пита се сад: у каквом односу стоје обадва ова облика брака према тзв. браку група? Ова врста брака очигледно није ништа друго, до спој полиандрије с полигинијом. Кад више људи заједнички држе више жена, заступљена су ту у ствари управо обадва ова облика брака уједно. Сваки човек има ту више жена и свака жена више мужева. Само зацело на основу једног чисто спољњег или површног посматрања може се доћи на мисао, да су полигинија и полиандрија међусобом апсолутно непомирљиви, пошту су у извесном смислу супротни, појмови. Стварно нису они ни у ком случају битне супротности, и ако се уоче мало пре речени мотиви, видеће се, да се при извесним животним условима, који постоје пре свега на примитивним ступњевима, ови облици брака вероватно пре спајају но што се искључују. Деси ли се, особито код племена код којих се јаче диференције у поседу и старешинству још нису развиле, као што је нпр. случај код Аустралијанаца, да сваки човек тежи да има више жена, мотив дакле за полигинију, а с друге стране опет да постоји оскудица у женама, мотив за полиандрију, то се обадва облика брака, природно, удружују међусобом. Потврду овога налазимо свуда, где год колико толико можемо уочити особите услове постојања оваквога брака група. Исто тако може се запазити како се ови облици брака мењају, поводећи се за животним условима. Тако је код аустралијских племена, особито на југу, распрострањен један такав облик брака група, где један човек држи једну или више *главних* жена, а истовремено држи главне жене других људи као своје *споредне* жене. Његова пак главна жена може опет бити споредна жена било мужева његових споредних жена, било других људи. Ово је однос, који стоји у тесној вези с оним обликом полигиније, који је зацело најраспрострањенији и при коме један човек има само једну главну а поред тога више споредних жена, облик, који за своју подлогу очито има моногамију. Особити услов за постанак овога прелазног облика брака између моногамије и полигамије чини рат. Тако знамо из Илијаде да у варварским приликама жена пада по-

бедиоцу као плен, постајући му или робињом или споредном женом. Други извор постанка полигиније тамо, где је превладао појам својине, чини куповина жена. И овде је, у случају да је конкуренција с полиандријом искључена, уобичајено да једна жена буде главна. Кад Ислам модерног времена главну жену означује „љубимицом“, не значи ово ништа друго, до да је ова полигамија проистекла из моногамије, пошто је према старом обичају постојала само *једна* главна жена, али да више није, као код старих Израиљаца, главна жена идентична са женом истога племена већ да зависи од милости моћнога власника, којој ће жени доделити овај особити положај.

Тако, где се год дотакнемо брака група, изгледа да како полигинија тако и полиандрија почивају на моногамији. Исто важи и за оне случајеве, где би постојале друге, од горе поменутих различите врсте брака група. Врши ли се нпр. отмица жена на озбиљнији начин, но што је то случај са данашњим свадбеним церемонијама културних народа, које су се мање више изметнуле у игру, дешава се лако да онај, који хоће да за себе отме какву жену, мора за ово предузеће врбовати другове. Ови пак онда, према једном распрострањеном обичају, стичу на отету жену извесно право, додуше понајчешће пролазно, али које се ипак приближује браку група: први од његових другова наиме стиче на жену толико права, колико му је приликом овог предузећа био од помоћи. Исто тако још и један други сродан мотив може допринети стварању сличнога брака. Ступив у брак с мужем извесне родбине, дешава се код неких племена да жена истовремено ступа у тесну везу и са самом родбином. Отуда је тамо, где је родбинска заједница добила претежно значење, каткад обичај, да по обављању брака сви мушки чланови родбине стеку извесно, ма и пролазно, право на жену. Ово се дешава особито тамо, где муж и жена не припадају истој родбини, дакле код „ексогамије“. Јер са живљом свешћу о разлици порекла појачава се природно, и право присвајања жене од стране целе родбине. Слична нас мисао потсећа на средњевековно „Jus primae noctis“ неких француских и шкотских провинција, само што је овде на место мотива права родбине на посед појединаца, дошло друго: господарско право феудалног власника над правом свога кмета.

Како све ове појаве, које делом припадају прелазној области између моногамије и полигамије, а делом стапању

обадва облика ове последње, полигиније и полиандрије, указују на моногамију, као на основни облик брака, из кога су се ови други облици развили под извесним условима, то се сада најзад и у систему „материнскога права“ па било да се његово универзално постојање може држати вероватним или не, не може више никако гледати аргуменат, који би говорио за стање првобитне безбрачности. Ако се само сетимо дома људи и тесне заједнице у којој овде живе мушкарци једне родбине, онда је јасно да је прикључење деце мајци оправдано из самих социјалних околности. Пре ступања у заједницу људи дечак живи у друштву мајке. Ова упућеност на мајку довољан је разлог да он њој и припадне. Из постепене измене ових културних услова постаје међутим разумљиво, да ово припадање прелази на оца, чим се створе чвршћи појмови о старешинству и својини. Шта више, није немогуће, да су код неких племена деца пре припадала оцу но мајци; сигуран се доказ овога не може наћи, али могућност, да је под особитим културним условима човек још врло рано дошао до пресудног утицаја — чим је уопште могло бити говора о родбинској целини и реду наслеђа — зацело се не може спорити. А да на најпримитивнијем ступњу културе не постоје услови нити за материнско нити за очинско право, пошто тамо нема ни чврсто организованих родбина нити пак какве значајније личне својине, свакако је појмљиво.

Тако дакле отпадају аргументи, на основу којих би се из стања, каквих налазимо код примитивних народа, хтео извести закључак, да је човечанство првобитно живело животом хорда, не знајући ни за какав брак или породицу. Шта више, појаве како код брака група, тако и код најпростијих облика полигамије, указују свуда на моногамију као на подлогу овога развића. При томе слаба страна горњих аргумената још је и у томе, што они почивају на сасвим погрешној претпоставци да се народи, код којих су ови различити облици брака заступљени, особито спајање полигиније и полиандрије у брак група, налазе на примитивном ступњу социјалне организације. Међутим је и ова претпоставка отпала, пошто се специјално за организацију аустралијских племена, где је ова врста брака првенствено заступљена, открило, да је она преко сваке мере комплицирана, што свакако указује на једну дугу предисторију, испуњену различитим менама обичаја.

Али ако се примитивни човек не може гледати у Аустралијанцу, како се то раније погрешно чинило, то је овај, у колико ми о њему можемо говорити у релативном смислу, на другим местима стварно откривен. Овде се исто тако мало могу урачунати и неки океанијски народи, за које се до сада држало да спадају у ред примитиваца, већ у обзир могу доћи једино она племена, која су вероватно кроз много и много стотина година остала усамљена и одсечена од сваке културе другога света, стојећи на тај начин још увек на истински примитивном ступњу: то су извесни шумски народи понајчешће потиснути у неприступачне области, те — немајући никаквих животних потреба ступили тек у врло слаб додир са спољним светом. Они се понајчешће и сами називају, да ли с правом или не, у то се нећемо упуштати, прастановницима својих области, а за такве их сматрају и њихови суседи. Поред извесних још довољно не испитаних племена предње Индије, припадају овде пре свега унутрашња племена Малачког полуострва, Семанги и Сенои, затим цејлонски Веди, црнци на Филипинима и у централној Африци, и најзад и сами Бушмани до извесног степена. То је свакако приличан број просторно делом јако подвојених народности, код којих се поред свега тога већ и сама спољна култура подудара до једног високог степена. Судећи по њиховим социјалним установама и обичајима, ови се народи свакако приближују најнижој граници људске културе, која у опште може постојати. Сем лука и стреле мучно се код њих може наћи друго оружје; исто тако немају они посуђа од иловаче, а од оруђа готово само оно, што им га сама природа пружа. Оно, што овде човека дели од животиње, лежи готово једино у раније пронађеној вештини добијања ватре и, у из овог придошлој могућности, да се прикупљена храна искористи. То су у главним потезима основне црте примитивне културе, коју ми познајемо.

Па како сада стоји ствар с браком и породицом код ових примитивних народа? Одговор нас на ово питање — с погледом на распрострте хипотезе о примитивном стању хорда — изненађује, али се он готово може и очекивати, ако се ове хипотезе посматрају у правој светлости. Свуда код горњих племена *моногамија* не само да је једини, већ тако рећи и сам по себи разумљив облик брака, и то моногамија у облику појединачног, потпуно изолираног брака. Само ретко

опажа се заједничко живљење сродних породица и почетци развића шире фамилије. Известан изузетак чине овде једино Бушмани, код којих је, свакако под утицајем суседних афричких народа, Хотентота и Бантуса, поред осталог још и полигинија нашла приступа. Напротив, особито, код Семанга и Сеноја, код којих је изолирање било потпуније, као и код природних Веда, како их за разлику од околних културних Веда називају њихови испитивачи, рођаци Саразини, моногамија је, и то доживотна, претежни облик брака. С њом је у вези и првобитна подела рада према половима. Док се човек брине за животињску храну, путем лова, жена прикупља биљну храну: плодове, корење, семење, да би их, заједно с месом уловљене дивљачи, ако је потребно, испржила на жару и спремила за јело. Огледа ли се дакле тако већ у овој природној подели рада, која одговара самој природи полова и стоји у супротности с доцнијим културним ступњевима, сразмерна једнакост полова, то уз ово хвале испитивачи азијских примитивних племена на Малаки и Цејлону, Рудолф Мартин и и рођаци Саразини, још и брак ових народа као супружанску везу, коју од напада штите строги морални обичаји. Само се зацело при моралној процени ове појаве не сме заборавити, да јако осећање љубоморе, жеља за личном својином жене, долази овде исто тако до изражаја, колико и узајамна верност међу супрузима. Насртљивца, који ову својину угрожава, обара Веда, скривен иза жбуња, стрелом, и обичај одобрава ово дело освете као праведну самоодбрану. И ма колико иначе један француски испитивач ових појава бркао узрок с последицом, мислећи да је моногамија ових племена потекла из љубоморе, вршење је ове освете њеном учвршћењу свакако могло допринети. А сама ова освета опет, природно, с погледом на примитивну културу која овде влада, управо је само један симптом безусловног господарења моногамије. Јер као год што њу врши појединац а не цела родбина, тако је и брак ограничен на брак појединаца. За образовање шире фамилије, која постаје из здружавања најближних крвних сродника, постоје овде тек почеци.

Превео
Д-р Благоје Д. Марковић. **Вилхелм Вунт**

ПРОСТИТУТКА

Не мислим да говорим о проститутки, као о неком нарочитом типу жена. По моме мишљењу проститутка и није никакав нарочити тип, већ је таквом, каква је, постала услед стицаја околности које прате њен живот, и сасвим је могуће да се и она измени, када се њен живот измени. И према томе је ја нећу описивати као нарочито биће које се разликује од осталих људи, већ бих хтела да у кратким потезима упознам жену са њом онаквом, каква је постала услед њеног живота, да покушам изложити зашто је таква постала, и зашто таквом остаје при свем њеном тешком положају у друштву, и да укажем који је пут, по мом мишљењу, најбољи да проститутке нестане.

Све што будем наводила, то је моје мишљење стечено искуством за две године рада са проститутткама. Тако исто и примере ћу наводити само које сам ја видела.

Да видимо прво шта нагони жену да постаје проститутком и зашто то остаје целога живота. Одговор је за мене: због економских прилика и неприродног схватања морала.

Испитивала сам готово све њих, са којима сам долазила у додир, шта их је навело на то. Одговори су били слични и то две врсте. Или је била без средстава за живот, без заштите и занимања, остављена самој себи, па се нашао неки *добротвор* да је узме на извесно време да живи са њом, а потом је отерао на улицу где ју је други прихватио; или се подала својевољно једноме човеку; или је пала као жртва подвођења и насиља, па је родитељи нису више хтели у кућу.

И што је главно ови други одговори су чешћи.

Да бих потврдила ово, навешћу неколико примера из једног и другог случаја. Из првог:

Девојка од 18. год. Саслушавам је зашто је доведена у Амбуланту. Она плачући прича како су је ухватили у хотелу, где је отишла са неким мушкарцем. На моје питање зашто је то учинила, она прича своју ужасну историју.

Остала је без родитеља са којима је живела у Смедеревској Паланци. Није имала никог ко би је тада узео себи, и она је дошла овде. Ступила је у штампарију као ученица и ту се упознала са једним радеником који јој је предложио

да је узме за жену и помаже је у издржавању, пошто је она тада имала свега седам динара дневно. Пристала је и живела са њим неколико месеци. Оставио ју је. Остала је опет сама са 14 дин. дневно. И потом настаје прелом код ње. Неко време живела је сама, а онда? — „Док имам новаца“, прича она, „ја се храним сама, а кад немам ништа, онда се увек нађе неко ко ми плати ручак или вечеру под условом да му се дам. А ја не могу да умрем од глади.“

Други пример: девојчица од шеснајест година. Довео је санитетски повереник, јер ју је нашао са неким мушкарцем.

Питала сам је како је дошла до њега. Она је из Далмације, Талијани су јој убили оца, мајка јој је у бегству умрла, а она отишла своме рођаку официру у Печуј. Он је стари момак који лумпује и доводи друштво кући, па му је она сметала, а ни новца није имао да је издржава, и са нешто новаца пошаље је у Београд да нађе службу.

„Нисам овде познавала никога“ каже она, „а новац сам путем потрошила. Место нисам одмах нашла и три дана сам седела и спавала на улици. Цео последњи дан нисам ништа јела, и најзад одем у купатило преко Саве, да видим могу ли тамо што радити. Седела сам пред кафаном и гледала како други једу. Један младић ме је упитао јесам ли гладна, одговорила сам да јесам, и он ме је позвао за сто да једем и почео ме испитивати. Ја сам му причала све. Рекао ми је да пођем са њим, он код куће има мајку и сестре, па ће ме примити за неколико дана док не нађем место. Пристала сам и отишла.“

Успоставило се да је све то истина, само што су његови били у бањи, а он остао сам. Те ноћи ју је дефлорисао, а сутра дан дао јој новаца и пустио је на улицу.

Нашла је службу. Служила два месеца, а потом су газде отишле у Црну Гору, и она опет остала на улици. Тада се нашао један *добар* Француз, и одвео је у хотел и платио јој вечеру и собу; а идуће ноћи то *доброчинство* је учинио један шустер.

Од другог случаја такође ћу дати два примера.

Под окупацијом у кафани „Ваљево“ било је неколико проститутки. Девојчица која је сад једна од најнеуморнијих проститутки, одлазила је са оцем неколико пута у ту кафану на пиво. Упозна се са проституткама и оне је примаме себи. Била је са њима неколико дана, а потом јој се досади не-

спавање, па се врати кући. Родитељи који су чули шта је било са њом, отерају је од куће и она се врати у кафану.

То ми је причала једнога дана када је била сентиментално расположена, иначе је обично јетка и зла и ни речи искрене не можете чути од ње.

Други пример: била је девојчица од 14. год. када ју је један, кога је волела, упропастио. Мајка на неки начин дозна то, и почне је тући и терати од куће. Она се наљути и да би напакостила мајци, оде у јавну кућу. Мајка је се одрекне. У јавној кући није могла дуго издржати и побегне. Сада је певачица у кафани.

Дакле, у првом случају девојка је без средстава и занимања избачена на улицу, и то у већини случајева врло млада. Не знајући чиме да почне, она у прво време лута, док се не нађе неки *филантроп* да је за новац купи и да јој на тај начин помогне. А она бирајући између вечите патње и глади или овог другог обично избере друго, јер су ретки хероји који ће претпоставити вечиту патњу.

У другом случају је још горе. Схватање морала је толико искварено да мајка мисли, моралније је, да јој кћи пропадне сасвим када је већ на томе путу, него да је извуче одатле, допуштајући у исто време и то сасвим мирно, да јој син прави безброј авантура.

Мораћете признати да је овако у већини случајева, мада се нађу по који светли примери, где је мајка свесна да је много моралније бити спасиоц, но саучесник у убијању свога детета.

Истина да ту жене несвесно греше, јер су обичаји и васпитање учинили своје, и тим мајкама, и поред свег бола кога осећају услед губитка кћери, ипак не достаје сажаљење и правилно схватање ствари. Но када би оне увиделе сав ужас који чине тим својим поступцима, број тих бедних жена спао би на половину.

А положај је њихов заиста ужасан. Покушаћу да вам дам слику тога њиховог стања простим описом, не уносећи никакве интересантности, као што се обично чини, јер нигде живот није тако прозаичан и вулгаран као ту.

Мислим да се нећу преварити ако кажем, да ви све нисте ни једном биле у јавној кући, те је и не знате каква је. Мене пак то је нарочито интересовало и ја сам отишла у неколико њих да бих видела највећу срамоту данашњег друштва. Опи-

сећу вам је у кратким потезима премда осећам, да вам нећу моћи дати прилике да осетите сав гњев, ужас и бол који човека обузима, када види гадост људи и унижени положај жена.

Улица слична оној у Куприновој „Јами“. С једне и друге стране ред кућа са уским двориштима и са обе стране зграде са собама за кабине, у које се улази из дворишта или ходника. Собе топле препуне неког тешког мириса, од кога се човеку врти у глави, са распремљеним постељама на којима је много перја без реда набацано. Све то даје одмах да се јасно види чему су намењене ове кабине. По дворишту или ходнику промичу девојке које воде мушкарци.

У салону сличној каквој чекаоници, са много сточића и огледала, седе оне и чекају. Тишина. Алкохол је забрањен, свирања и играња такође нема и девојке седе слично стварима на тргу и чекају док не дође ко да их купи. Обично не говоре ништа, или се разговор врти о најбезначајнијим ситницама. У осталом, о чему би се и говорило у оваквом положају. Тако седе и одлазе са гостима (како их оне називају) до један или два сата после пола ноћи, а потом се радња затвара и девојке иду на спавање. Све су оне млитаве са уморним и тупим погледом, са безизразним или циничним осмехом.

Жалим и ради себе и ради вас што их нисам видела у моменту када су и мушкарци у салону, у моменту када настаје бирање, када настаје нешто најгадније и најподлије што је могло покварено људско биће да измисли, али морам признати, нисам имала живце за то. Било би ми исувише стидно исувише болно да их видим и у том моменту.

Газдарице су њихове жене које би требало као највеће злочинце најстрожије казнити. Да би их могле довољно експлоатисати, оне их стално задужују, тако да јадна девојка дуго и дуго мора да остане у кући да би се отплатила и изишла.

Једна од њих ми је причала, како ће скоро изићи, јер не може више да издржи, али ме је уједно молила да то никако не дозна газдарица, јер ће је тек онда почети мучити и задуживати.

Газдарица њихова ми рече: „Добро им је, добро их храним, добро одевам, зарађују доста, видите и сами како су све дебеле и добро обучене. Заштићене су, нико их не дира и ми све чинимо да им је добро“.

Када би овако говорио какав мушкарац, још би се и

могло разумети, али кад тако говори жена, онда вам тек сав гњев обузме душу.

У тим кућама оне су спале не до роба, и он је човек, но до ствари, до ствари презрене, али у извесно време потребне, која ће се узети кад затреба, а потом с презрењем одбацити.

Нешто мало слободнији, но никако бољи је положај проститутки, које нису у јавним кућама већ под санитетским надзором као што је случај у Београду. Слободнија је само у толико што је у могућности коме хоће, а не свакоме да се дâ, па и то није увек случај. Али и њој је забрањена слобода кретања. Забрањен јој је одлазак из места у коме се налази, без претходне дозволе, забрањено посећивање позоришта, биоскопа, бољих кафана, јавних места, забрањено становање где хоће, већ где мора, и пуно има забрана и прописа којих се мора придржавати.

За све грешке које учини кажњава се затвором до тридесет дана и то време проводи у управи, у ћелији сниској и влажној, где сем бетона и дасака ничега нема, те је принуђена да на бетону спава када их је препуно. И у већини је случајева да оне оду у затвор здраве, а враћају се болесне.

Као што се види оне нису ни најмање слободне, нити је њихов положај много бољи од онога у јавним кућама, сем овог једног преимућства. Али зато су оне овде изложене много већем мучењу и беди. Она је приморана да се брине о себи, и у моменту када нађе рад, она је учинила ма што, *случајно или намерно* што се коси са правилима, и ради тога одлази у затвор. На тај начин губи службу и кад изиђе из затвора она опет остаје на улици.

Прва се налази у затвору, друга у притвору.

После свега овога, мислим, да је јасно да проститутка није никакав нарочити тип жене, којој су њене извесне особине урођене. Напротив то су само до дна душе понижена и увређена бића, која су стекла те своје особине нарочитим начином живота и нарочитим третирањем од стране друштва.

Сваки човек гледа на себе много више туђим очима него својим. Није чудо што проститутка то чини у већој мери, јер она нема ни свог сопственог суђења. Она је на прелазу између детета и човека. То долази по мом мишљењу отуда што је она застала у развоју, јер је обично тим путем пошла врло

млада. У њој је убијено све, сваки интелектуални развитак. Ја сам свега три видела које су заиста потпуно развијене и интелегентне жене, а све остале, могу слободно рећи, много су више деца него људи. Ни једно осећање није код њих развијено до краја, а и оно чега је било у почетку, изгуби се таквим животом. Најстрашније је што се оне саме осећају ниже од осталих, што сматрају саме да нису достојне поштених људи.

Оне су добре као деца што су добра. Никада ништа не чине зато што мисле да после извуку користи за себе; али такве су само међу собом. Са другим људима су обично рђаве, светећи се на тај начин што их друштво одбацује од себе.

Али оне су често и врло рђаве, и то опет слично деци. То бива када се нађуте, или им се учини неправда, и тада су у стању да учине и најгоре, зашто се после кају и покушавају да поправе.

Неискрене су све до једне, према свима. То је у осталом особина свих људи са врло ретким изузетцима, али њихова је особина да много лажу. Ту су особину добиле услед непрестаног неповерења и страха да им се не учини зло, и услед жеље да се покажу боље но што су. Ретке су од њих, које су искрене, и то су обично циници. Ипак оне могу бити и искрене, ја сам то видела за две године рада са њима, и то врло искрене. Оно што нису никоме говориле, могу себи тим поласкати, рекле су мени. Али кад год је била у питању казна или ма какав страх да ће им искреност нашкодити чак и код мене, оне су лагале, лагале врло вешто, јер их је живот на то научио.

Зле су и хистеричне у већини. У извесним моментима оне не знају за себе. Околина их не схвата и тиме само још више раздражује њихове и онако болесне живце. Врло лако и често падају у очајање, јер су врло често у очајном положају.

Осветољубиве су. Нарочито мрзе поштене жене. Није их тешко разумети. Оне на тај начин траже правду и сатисфакцију за свој тешки положај. Свега сам један случај имала да је потпуно индиферентна према другима. Када је једном у испитивању требало да потврди грешке проституткиње једне, рекла је да неће, јер је се не тиче живот других.

Све су незадовољне својим животом, свака је зажалила зашто у опште живи. То се види и по покушавању да се спасу тог живота, и да нађу ма кога ко ће их извући одатле.

Па ипак и ако их је око 90% које мрзе тај свој живот и које би га промениле, ипак их нема ни 40% које заиста покушавају да га промене, управо које показују сталну вољу и труд да се заиста отргну од тога.

Мислим да постоје зато три разлога: навика, толерирање проституције од стране друштва, и третирање тих жена које се враћају натраг друштву.

Што се тиче навике навешћу један пример: пре извесног времена доведена је у амбуланту једна која је била у јавној кући у Новом Саду. Када су те радње сада затворене, она је дошла у Београд и како није имала других исправа сем санитетске књиге, доводена је у амбуланту на преглед.

Рекла ми је да је дошла ради службе. На моје питање, што није раније изишла из куће кад већ хоће да ради, и шта ју је натерало да не оде у другу кућу, одговорила је: да јој је тридесет година. Кад јој је било шеснајест, упропастио је један младић и продао је у једну радњу у Суботици. Кући се није могла вратити и тако је остала тамо. Затим је отишла у Нови Сад, и била стално у истој кући.

„Нисам то волела, али сам већ била навикла и нисам хтела излазити. Да нису затворили те куће, не бих ни изишла. А кад је већ то било, онда нисам хтела одлазити у другу кућу; боље ми је служити јер знам домаћи посао“.

Знајући све шта чини навика, можемо лако разумети ову јадну жену.

Толерирање проституције доста њих оставља да и умру као такве, јер најзад не могу одрицати да и међу њима има изузетака којима се најзад допало да без рада дођу до новаца. Знам једну већ стару жену која је још увек проститутка, јер је мрзи да ради. Исто тако има неколико врло младих које ће изгледа то и остати, јер апсолутно немају никакве воље за рад. Само наглашавам то су изузетци, ради којих се не могу све осудити као такве, тим пре што имамо пуно обичних жена са тим особинама.

Али најјачи разлог против враћања нормалном животу и раду, јесте третирање проститутке од стране друштва.

Људи су навикли да их сматрају стварима за искоришћавање и не желе да им даду рада и могућности да живе поштено, јер тиме они губе своју жртву која је увек била готова да им се пода. Врло су ретки изузетци тих који ће

стварно пружити руку искрено и без презрења једној од њих, да би је извукли из беде и блата.

Још смо горе у томе погледу ми жене. Ретко која од нас може схватити и помирити се с тим, да и једна проститутка није ништа гора од сваког другог човека и да и она може бити врло добра жена. Говори се да она која је била рђава, не може више добра бити, али се у томе јако греши. Ја се не слажем са тим и опет кажем да то у њој није урођено, и да се она може потпуно одвићи свега што прати њен живот. Напротив оно што је поново враћа проституцији то је, да је у друштву вечито сматрају нижом и недостојнијом од других А који човек не тражи друштво где ће бити раван међу равнима?

Да, оне могу бити добре и жене и мајке. Ја знам њих две, које су се удале пре годину дана и код којих се не показује жеља за враћањем староме животу, напротив оне су потпуно срећне у свом новом положају.

Са сигурношћу тврдим да се и оне врло радо удају или на ма који начин други спасавају тог живота, само ако се нађе неко да их помогне и да их друштво добро прими; иначе губе вољу и храброст и враћају се своме староме друштву које их не презире.

Ми жене које сасвим мирно трпимо поред себе каквог дон Жуана, који прича о својим бљутавим авантурама зачињавајући их слатким осмесима и погледима, ми не можемо трпети поред себе једну девојку која хоће да се поправи.

Ми жене још не можемо схватити да није то једина част наша, да поред те имамо ми и грађанске части, и да је исто тако још и много ниже слагати, оклеветати и украсти. Па ипак се и крадљивици лакше пружи рука помирења, но проститутки. А шта значи за једног човека презрење и одбацивање друштва? И може ли такав човек имати вечиту вољу да се бори и крчи себи пут, кад на сваком кораку осећа отуривање? Он се враћа своме староме друштву.

Никада није постојао тако накарадан закон и тако изопачено схватање у другом погледу као у овоме. Нигде није жртва била принуђена да сноси и последице злочина; а проститутка је жртва и то највећег злочина који постоји у друштву.

Јер мањи је злочин убити тело једнога човека. Па ипак се то кажњава смрћу и робијом. А код овог случаја злочинац се несметано шета у слободи да продужи свој зликовачки занат.

И није злочинац само онај који упропасти младу девојку, него злочинац је и сваки онај који оде код проститутке. Јер сваким својим додиром са њом он врши два убиства, убија и у себи и у њој све лепо и праведно; а у њој још и сваку наду на спас њеног људског достојанства.

Оне су застале у развићу. А како је страшно гледати када се у њима пробуди човек! Колико је очајања тада и воље да се тргну од тога. Али као што рекох, на жалост, друштво их врло брзо враћа на стари пут, међу многе такве несрећнице које се узајамно не презиру.

Као пример навешћу једну собарицу у јавној кући. Досадило јој је бити проститутка, она се одрекла тога и оде да спрема собе својим некадањим другарицама и помаже куварици.

Питала сам је, зашто не оде из тог ужаса, кад већ неће да живи тако. Рекла је: „Како ћу отићи? Сваки ће ме одгурнути, нико ме неће примити у службу, јер сам била покварена, а овде ме воле“.

Остаје после свега питање, како да се уништи проститутка? Тежак задатак за који треба много воље и рада, али за који је позвана жена да га изврши, а не мушкарац. Догод жена сама буде трпела ту срамоту, дотле ће мушкарцима бити добро дошло да као *поштени другови, браћа и очеви*, траже ниско задовољство у загрљају за новац.

Ми жене то не треба и не смемо допустити. Ми се морамо борити противу тога, ми морамо спасти своју част, и то не бежећи од проститутке, него забрањујући другоме полу де је купује за новац.

Вређање и понижавање тих жена, треба да понижава и вређа сваку жену.

Прво што би се морало учинити то би било законом забрањено проституисање за новац са строгом казном и мушкарца и жене.

Друго би било строго кажњавање свакога завођача и подвођача и то не само за малолетнице, већ и за сваку жену која је то хтела да учини због економског тешког положаја; пошто су такви случајеви све чешћи, које мушкарац искоришћује на тај ниски начин.

Али најефикасније средство противу проститутки, и за враћање њих нормалном животу јесте, да жена пречисти

појмове морала, да схвати најзад да није неморално пружити руку жртви, (док она чини обрнуто: пружа је злочинцу), и да престане то сматрати јединoм чашћу жене, и да их прима у своје друштво не презирући их. Не треба да оставимо мушкарцима да их помажу, јер се већ може предвидети исход тог помагања, и ако и међу њима има изузетака. И док год ми будемо трпеле мушке проститутке у лицу брата, оца и друга, дотле ће мушкарци сматрати то код себе за врло природно и поштено.

Маркс је рекао: „Ослобођење радника дело је самих радника!“ а ја понављам за њим: Ослобођење жена дело је самих жена, па и у погледу проституције!

Љубица Живковић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Александра Колонтај: Нова Жена.

ЉУБАВ И НОВИ МОРАЛ (2)

Морал данашњега друштва, као све на овоме свету, подлеже промени. И најокорелији консервативци морају потврдити ову иначе сасвим баналну констатацију. Али та промена није позитивна. Морал данашњице налази се не само у знаку, него и у јеку распадања. Узалуд преправке, крпежи, премазивања, дотеривања! Стара, црвоточна грађа немилице попушта. Биланс светскога рата пружа заиста очајну слику: безбројна разбојништва, проневере, увећање проституције, силовања и венеричних болести, разоравање безброј бракова. Какво ужасно морално сурвавање!

На срећу — свако зло има своје добро. Свесно или несвесно, једни разоравају, руше, други припремају грађу и васпитавају, себе, и друге, за подизање Новога. У компликованом лавиринту противречних социјалних норми ничу клице будућих здравијих социјалних односа. Раднички свет инстинктивно, кроз клетве и сузе, крчи себи пут ка Новоме. На другој страни све што је здраво, тражи свесно излаз на тај исти пут. Никакво чудо што и међу овим другим има знатан број жена. Оне су највише страдале и највише страдају. Овај факат поткрепљују не романи и приповетке него безбројни конкретни примери из свакодневног живота.

Једна од малочас поменутих је и Грета Мајзел-Хес чијој књизи „Сексуална Криза“ Александра Колонтај посвећује други део своје Нове Жене.

Оставимо за часак на страну све предлоге Грете Мајзел-Хес из области социјално-политичких мера и реформама у интересу Новога Морала: економска самосталност жене, шира,

опсежнија заштита материнства и деце, сузбијање проституције на економској основи, уништавање појма „брачне“ и „ванбрачне“ деце, преображај црквеног брака у лако разводљив грађански, основни преображај друштва на комунистичкој бази.

То није ништа ново. То су увелико познати социјалистички захтеви. Интересантно је *то* што ова жена, ношена талентом, обузета страсном жељом да продре до сржи истине, интуитивно долази до једног драгоценог закључка: *друштвени преображај ипак није у стању да реши моралну — па према томе ни сексуалну — кризу ако истовремено не израсте нова стваралачка снага којом би се повећале моралне — па према томе и љубавне — потенције.* Само основна промена људске психе и обогаћивање њених „љубавних потенција“, могу разбити затворена врата која воде у Слободу, на пут искрених, усрдних, срећних односа између људи, па природно и између полова.

Ово је међутим исто толико условљено друштвеним преображајем колико је обратно, овај други условљен овим првим.

Грета Мајзел-Хес долази у ред искрених, неуморних истраживача истине.

Колонтај вели о њеном раду: вредност рада Грете Мајзел-Хес апсолутно није умањена тим што њена књига нема читав низ научних квалитета као што су методично истраживање и систематичност; што јој мисли често „исклизе“ и понављају се.

Из књиге веје свежина, тражење истине прожима страсне, ватрене странице, кроз које се огледа дрхтећа женска душа богата доживљајима. Мисли Грете Мајзел-Хес нису нове утолико што је њима већ прожета цела морална атмосфера.

Проблеме које она објашњава сваки је мислен човек већ за себе проучио и пропратио, на овај или онај начин дошао до истих закључака, који су изложени на страницама „Сексуалне Кризе“ *али због лицемерства, које је код нас постало навиком, ми се још увек клањамо пред старим, мртвим идолом — пред моралом данашњег друштва.* Заслуга Грете Мајзел-Хес је заслуга детета из Андерсенове бајке: оно се усудило мирно и без страха довикнути људима „да краљ нема кошуље“, да је садашњи сексуални морал лажна фраза.

Она поставља питање: Служе ли данашње брачне форме обогаћивању човечје психе, осећања солидарности и другар-

ства? Она анализира основне брачне заједнице: легални брак, слободну љубав и проституцију. И даје подједнако негативан суд за све три, премда је свесна: да би се човечанство без љубави морало осећати покрадено, лишено наслеђа, сиромашно.

Данашњица пружа мушкарцима проституцију, остављајући женама у део љубавно исцрпљење. Какво лицемерство!

Али — већ зрачи светлост, већ се назиру нови женски типови, такозване неудате жене, које своје душевно богаство не исцрпљују у љубавним доживљајима. Оне су способне за љубав, те још како! Али из ње не излазе сломљених крила, већ са очеличеном душом. Идеал остаје моногама веза, заснована на великој љубави. Али никако непроменљива, спутавајућа.

Све док таласи живота не допру на обалу Новог Човечанства.

Тек тада ће љубав постати култ.

Десанка Цветковић

БЕЛЕШКЕ

Матерински Дом у Сарајеву. Друштво за Просвећивање Жене и Заштиту Њених Права у Сарајеву основало је Матерински Дом. Циљ овога дома је да се одржи природан начин храњења деце; да се мајке за време боравка упуте у основна правила хигијене и одгоја деце; да се заштити мајка пре и после порођаја од тешких брига и послова; да се ванбрачна мајка приљуби уз своје дете и да га заволи, — да ради око њега, а тиме се у њој гаји свест о дужности мајке; затим да се мајка која је у тешким материјалним приликама запосли да би могла себе и своје дете издржавати, а да у томе не гледа терет, него да то чини с љубављу и задовољством.

До свршетка 1920 године, бринуло се за овај дом поменуто друштво, за моралну и финансиску страну његову. Године 1921. предузела је финансиску бригу Државна Заштита Деце и Младежи, која је у почетку ове године именовала госпођу Јованку Шиљак за повереницу овога Дома. Хигијенски надзор вршиле су од почетка до данас бесплатно докторке медицине: Куртовић, Боконић, Живановић и Јакшић, чланице Друштвене. У мају месецу ове године материјалне прилике биле су такве, да је овај дом имао да се затвори. Енглескиња Госпођа Арвион притекне у помоћ и за неколико месеци обезбеди опстанак дома. По одласку Госпође Арвион дом се налази у истој неприлици.

Хоће ли се наћи свести код наше власти или осталих грађана да потпомогну да се ова установа одржи?

Друштву за просвећивање Жене и заштиту Њених Права Београд. Према телеграфском наређењу Господина Министра Просвете ОнБр. 27920 од 24-VII-1922. год.

које ми је особиту част учинило, као једном од сарадника на оснивању Среске Здрав. Задруге у Крупњу и њеном председнику Надзорног Одбора — обавио сам завршни испит двомесечног „Курса за Сеоске Домаћице“ у Крупњу на дан 27. јула ове год., од 8 до 15 ч., о чему сматрам за дужност и част, доставити Друштву следећи извештај:

У времену опште послератне обнове и поступног друштвеног консолидовања, јавља се, у реду многих социјалних покрета, и женски покрет, са циљем: ново социјално и породично васпитање наше жене, њена права и дужности у новоствореним друштвеним односима и њена будућа улога у животу друштва.

Један одсек тога новог покрета — знатно интензивнијег од предратног његовог полета — јест и покрет за потпунијим васпитањем наше жене и јачом њеном спремом за живот, кроз нарочито организоване Домаћинске Школе и Курсеве за Сеоске Домаћице.

Јавност нам је анонсирала, да је већ приличан број и Домаћинских Школа и Курсева за Сеоске Домаћице, образован. Организовање ових курсева највише помаже, такође један јак нов покрет, покрет нових „Здравствених Задруга“, које су већ у приличном броју образоване у старим границама Србије. И курс у Крупњу је дело Савеза Здравствених Задруга и Друштва за Просвећивање и Права Жене.

Као и свака друга новина, тако и овај „Курс за Сеоске Домаћице“ у Крупњу, морао је, у почетку организовања, да прође, кроз једва пробојну патријахалност и конзерватизам овдашњег нашег сељака, да најзад успе прикупити 12. девојчица из најближе околине варошице Крупња. Овом малом одзиву највише је допринело и време највећих пољских земљорад. радова, у које је овај курс организован, као и менталитет овдашњег сељака и његово конзервативно схватање потребе просвећивања жене.

Кад се има на уму задатак овог курса: да код наше вредне и здраве, али веома заостале у просвећености, сељанке — која још живи примитивним животом, пуног злог фаталног традиционализма по здравље нашег сеоског живља — развије осећање потребе за лепшим, угоднијим и хигијенским животом, онда је схватљиво, да ће наша сељанка, једино кроз овакве, курсеве и школе моћи постати домаћицом, која ће доцније

применом стеченог знања на курсу, моћи и умети прибавити све потребе за одржавање и чување највећег човековог блага — здравља.

Полазећи од овог задатка, ја сам приликом испита, обратио сву пажњу на практично извођење стеченог знања курзисткиња, знајући, да су ове, без и једног разреда основног школовања. Због овога сам умолио управитељку курса и њену помоћницу, да на практично испитивање и демонстрирање, обрате сву пажњу, што је, заиста, учинило на све присутне испиту, најлепши утисак. Испит је текао овим редом:

I *Хигијена.* Програм овог предмета, који је предавала управитељица курса, г-ђа Бисенија Лукићка, обрађен је методски, с' обзиром на елеменат, који је без основне школе ушао на рад у овај курс. Резултати, који су постигле курзисткиње из ове наставе, уз оно симпатично демонстрирање свога знања у брзој и зналачкој употреби завоја и неге болесника (прва помоћ), јесу извршени и од неоцењиве користи по наше овд. село, које се још дави у незнању најосновнијих хигијенских правила.

Потребу чистоте: тела, рубља, обуће, постеље, куће, судова и дворишта, неопходност нужника са најлакшим и најјефтинијим подизањем ових на селу, потребу вакцинисања и предохране од заразних болести, као и шкодљивост алкохола (уз лепе илустрације) — курзисткиње су веома лепо, лако и са разумевањем развијале, документујући тиме и велики успех курса у овом предмету.

II *Домаћинство са прањем рубља.* У обради овог предмета, г-ђа управитељица се је служила најнеопходнијим прибором, који је — под њеном контролом и њеним упуствима — прављен у Крупњу — а који је толико и прост и јефтин, да га може, било набавити, било начинити и најсиромашнији сељак наш. Прање, искувавање, глачање и савијање рубља је извођено са курзисткињама, сваког дана (по групама и распореду), пуна два месеца трајања курса, и увек под надзором г-ђе управитељице курса. У овом погледу курзисткиње су изашле са курса, са поузданим и трајним знањем.

Кување сапуна и справљање скроба (штирка од нашег обичног кромпира), извођено је, такође, наизменично за време трајања курса, у чему је постигнут потпун успех.

III *Ручни рад и писменост.* За обраду женског ручног рада, као предмета, г-ђа управитељица је имала на расположењу:

једну шивачу машину и прибор за обичан ручни рад. Свакодневно обучавање курзисткиња у ручном раду, документовала је изложба великог броја женских ручних радова на дан испита. Крпљење рубља и чарапа било је главно савладати, у чему је постигнут потпун успех. Вредно је било видети обућу од лике, коју су саме курзисткиње израдиле, обућу, с којом одлазе у собу за спавање.

И ако у програму курса није предвиђено обучавање курзисткиња писмености, г-ђа управитељица курса је, за врло кратко време, обучила *све* курзисткиње: читању, писању, молитви и нешто рачуну, са трајним и поузданим успехом, што нарочито истичем.

IV *Кување и конзервирање.* Овај је предмет у вези са домаћом економијом. Обрађиван је увек кроз практичне обуке. Кување простих а укусних (посних и мрсних) јела, мешење хлеба и рад око стола — било је најглавније савладати. Успех је постигнут. Мешење хлеба је показано од стране курзисткиња на испиту помоћу чистог чабра (нарочито направљеног за хлеб) и две лопате што је веома лака и веома чиста и најзад веома брза радња, а уз то је и веома практична по нашег сељака.

Ученице су нам показале да умеју: конзервирати јаја (што је веома потребно овдашњој сељанци; конзервирати: вишње, трешње и малине; правити сок од јагода и месити разна теста; и справљати јела од дивљачи, које у овом крају има много. Све ове вештине су са успехом обрађиване свакодневним и највећим трудом помоћнице учитељичине г-ђе Јовановићке, која се је по цео дан, на летњим врућинама, бавила са одређеном групом курзисткиња у кухињи, поред огњишта, показујући и материнском љубављу учећи ученице и вештини кувања и чистоти судова, руку и стола.

Једном речју „Курс за Сеоске Домаћице“ у Крупњу је успео потпуно, због чега потписати жали, што овај курс није:

а) продужен у другом месту среза рађевског; и

б) што овај курс није био бројним стањем ученица знатно већи, кад је већ било за то могућности.

Курс је организован у интернатском облику, што нарочито одговара намени и задатку његовом. Уређење трпезарије, кухиње и „ћилира“, с једне — и спаваћих соба, умиваонице и магацина, с друге стране — дају најрељефнији

утисак потпуног разумевања ове, неопходно потребне нашој непросвећеној сељанци, установе, од стране управитељице курса и њене помоћнице, које су са потпуним успехом извеле: и организацију курса и обуку по „Правилима о уређењу домаћичких курсева у Краљевини С. Х. С.“, која су прописана 30-XII-1921. г. са ОНБр. 58.749.

Посетиоцима овог малог интерната су јако падале у очи: чистота и ред у спаваћим собама и умиваоници, у којима је управитељица курса доказала: а) како се на врло прост начин може удесити укусна и лепа постеља од најобичнијег војничког гвозденог кревета; б) како се најобичнијом четкицом за зубе може очувати здравље десни и зуба; и в) како је најобичнија и најпотребнија ствар у спаваћој соби, поред чистоте и свежег ваздуха — и пљуваоница.

Потреба и корисност ових и оваквих курсева је очигледна. Срезови рађевски и азбуковачки (област школ. среза крупањског) би требали и могли имати по 3—4 курса преко године и редовно, јер је то захтев начина живота нашег сеоског света ових срезова, који треба брзо, непрекидно и плански, кроз ове курсеве, ако не и Домаћич. школе, упућивати бољем, практичнијем и кориснијем начину живота, а тиме директно помоћи културни препорођај наших сеоских, патријархалних у начину живота, породица.

У прилогу под /, част ми је доставити Друштву и извештај учитељице курса, за који сам је умолио, ради веће прегледности предходних и првих послова око организовања курса, о коме подносим предњи извештај.

Идентичне извештаје сам доставио и: а) Министар. Просвете, б) Просвет. Инспектору Шумад. Области и, в) Савезу Здравствених Задруга.

19. августа 1922. г.
Крупањ

Школски надзорник
Милош П. Павловић.

Г-ђа Маријон Њубигин, о чијем смо раду могли донети оцену господина Цвијића, јесте један од најистакнутијих представника географске науке у Енглеској. Госпођа је уредник „Скотског Географског Магацина“, изврсног стручног часописа. За време светског рата заинтересовала се Балканским Полуострвом и о њему написала ову темељну и обимну студију. Али је и после рата наставила проучавати наше земље.

1921. године одржало је Британско Научно Друштво у Единбургу скуп, на коме је г-ђа Њубигин прочитала расправу о Дубровнику, о „Средоземној Држави - Граду у Далмацији.“

Удружење социјалних радница. У Паризу, под горњим називом, образовало се, децембра месеца прошле године, удружење свих жена које раде на побољшању народног здравља, на ширењу хигијене.

Пре рата мало се пажње поклањало на стање народног здравља. Али после овог дугог и страшног рата који је прогутао милионе људи, и изнурио читаве народе, и саме државе почињу мислити на здравствено стање свога народа. Истиче се проблем социјалне хигијене.

Још 1914. год. појављују се прве болничарке посетитељке, а 1917. године наилазимо на прве интендантките (надзорнице здравља) по фабрикама. Под заштитом Америчког Црвеног Крста појавиле су се у Француској прве посетитељке деце.

Број тих жена бивао је из дана на дан све већи. А њихов рад доносио је позитивне резултате. Да би се болничарке, нудиље, посетитељке што боље спремиле, отворено је у Паризу, па и у другим местима, више стручних школа за њих. Ученице се сваке године умножавају, њихов рад се све више развија и тако је у Француској створен нов позив за жене.

Пре кратког времена прва надзорница здравља ослобођених крајева, г-ђа Жерве-Куртелман дошла је на помисао да створи удружење свих тих социјалних радница. Главни циљ Удружења Социјалних Радница је да пронађе начин за узајамно упознавање и груписање чланица, затим стварање секција и проширење рада по целој земљи; стварање централе за намештење, давање савета и упутства у раду; и најзад, отварање „Дома рада и одушевљења“ у који ће свака свратити да се одмори, да обнови своју снагу за започети задатак.

B. J.

Библиотека за проучавање сексуалног питања. Последњи светски рат, најстрашнији или тачније речено: једини, први, а надајмо се и последњи оркан који је завитлао целим светом, не само да је покосио милијоне људских живота, него је и оне, који су успели да спасу своје

главе од његовог беса, знатно оштетио. Размотримо ли критички ово наше послератно друштво, ми ћемо неминовно доћи до закључка, да је рат учинио у нашем друштву, у погледу чисто културнога, духовнога и душевнога живота, ону исту страшну пустош, коју је учинио и у биолошком и материјалном животу.

Белгија, Северна Француска, Мачва, Галиција: рушевине, згаришта. Пси и гаврани се несташно наслађују остатцима некадашњег живота, који је на тим местима цветао. Па она села, у којима мушку снагу представљају старци изнад педесет година, момчадија испод осамнаест година, и деца, кржљава, јадна, болесна! Најмлађе генерације „узданица наша“! Погледајте им очеве, превремене старце, живчано и телесно оронуле, више него начете. Четир, шест, па и десет година су провели у рату, у рову, у влази, на киши, у блату. А шта да кажете о сексуалном животу?

Стара народна филозофија, предратни народни погледи на морал и на живот уопште одоше у неповрат. Темељи друштвенога и личнога морала више су него уздрмани. И уздисати за оним што је било, и чекати да се опет врати значи најблаже речено: узалудан посао.

Па ипак не треба стајати и немоћно, резигнирано гледати како се око нас све више и више руши некадашње старо лепо а не ствара ново лепо. У погледу сексуалног живота имамо леп пример у покретању *Библиотеке за проучавање сексуалног питања.* Покретач и уредник ове библиотеке је вредни др. Александар Костић доценат нашег медицинског факултета.

Судећи по првој свесци ове библиотеке (Др. А. Ђ. Костић: Из сексуалног питања — чланци и студије, Београд, 1923. Цена 15 динара), која је ових дана изишла из штампе, и судећи по ономе што покретачи ове библиотеке обећавају учинити, ми имамо пуно разлога да се надамо, да ће ова библиотека бацити много светлости не само у ово тамно, питање из друштвенога живота, него да ће она успети да, с обзиром на примордијалну улогу, коју игра сексуалност у људском животу, унесе светлости и реда и у целокупно наше хаотично схватање друштвенога и појединачнога живота.

Ми ћемо се други пут детаљније позабавити књигом г. Др. Костића, јер је у њој писац обрадио питања која у врло ве-

ликој мери тангирају наш покрет (О двојству сексуалног морала, О сексуалном васпитању и т. д.) Жеља нам је једино, да као поборници свакога озбиљног рада на санирању наших тешко оболелих друштвених прилика најтоплије поздравимо ову драгоцену појаву у нашем друштвеноме животу, и да нашој читалачкој публици најискреније скренемо пажњу на ову библиотеку. Оснивачима овога покрета пак желимо пуно успеха и истрајности у започетоме послу, и уверавамо их, да ће у нашем напредном женскињу свагда имати искреног и одушевљеног помагача.

З. С.

ЛИРСКА ОАЗА

Где ли је моја душа?
у зору ми се чини:
нише се у прамењу меком
на далекој köси;
или на живот, у пољу неком
уздрхтала чека;
(да би била у роси,
већ није тако чиста.)

У вече као да згрчена ћути
на тамној сумње већи;
или по шумама бескрајним
шапате чудне бере;
(да би била на звезди,
већ давно је на међи,
где нема много вере.)

Где ли је моја душа?
каткада ми се чини:
заробљена у дивне вечери и јутра
смеје се;
или уз времена реку
хтела би до мутног сутра
(да би сва у прошлом веку
била, воли некол'ко дана
што тек ће доћи.)

Где ли је моја душа?
каткада ми се чини:
између ње и људи
нема мостова ни стаза;

па боли ме и радости
што ми је душа:
далека, лирска оаза.

Десанка Максимовић

САДА

Скучио ме оловни сумор
у таму
ил сутон собе.

Оставио ме живот
саму
да бих познала умор.

Оставио ме саму
да ме после гази
— јер давно је било
када по стази
младости моје сјала је роса —
а сада пусто све.

Оставио ме живот саму
да ме после гази.

А ипак се чини да је све мирно
и кротко у овој самоћи.
Хук и врева ми смета.
Научила сам да не верујем више
и бежим далеко од света.

потресло би ме да се поново вратим
у вреву и хук,
јер тад бих осетила
колико сам сама.
умирим се, јер тама
уме да воли светлост.

Али:
у дане када све заструји
од златног зрака,
и када све забрује
од живота:
ја се скупим у кап чежње.
Дани се круне а сузе нижу.
Сама.

По стази
младости моје
пала је слана.
А живот: гази, гази, гази.

Милица Костић

ОН САМ ПРОСИ — А ЖЕНИ ГА МАЈКА...

Црн ми паук по везиву пође —
„Другарице, драги ће ти доћи!
Брже вези, кроз пенџер не гледи
За сватове припремај дарове“.

Синоћ момче у авлију дође:
„Не жури се, не мори очију,
Вез не вези, за њег' бити неће.
Већ ако се за другог удајеш!
Не уздиши — њега жени мајка,
Не проклињи — тебе је волио“.

Он сам проси — а жени га мајка
Мене просе — а ја се удајем!

Јованка Хрвећанин.

ИЗ МОЈИХ ВИЗИЈА

Као два усијана жарача нешто упире у мој потиљак, а слатки бол срца одзива се на то. Ти си то за ким поглед иде. Мучиш се небу. У лету своме си висине метра од једног мутног љигавога рита. И — ох Боже! — ти се бориш, падаш ниже! Брзином стреле ево ме теби. Мој си! Око паса те хватам, а предњим делом стопала тискам свом снагом ваздух испред себе и с пленом својим бежим висинама.

И море боја, светлости, етера стопи се у једну несвест. Ни лета нема, нема тежине; ни ваздуха, ни нас више нема. Царује само наша врела љубав.

— — — — — — — — — — — —

Зар није тако било? И ти се сећаш! И ко се не сећа да је тако било!...

Нада Јовановић

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Растко Петровић: Откровење. Изд. Цвијановића, Београд 1922. г.

За снобове ова је збирка: сјајна, пуна лирике, откровење словенског или француског духа, пуна сировог песничког замаха; за старе, реакционаре у књижевности куке и вериге; за оне на прекретници ка Новима: један напор од љубави да се дође до разумевања, и саплетен мозак после читања. Песме дуге. Посвећене морнарима, или коме другом. Три: Станиславу Винаверу, Марку Ристићу и Милану Дединцу — *најразумљивија* последња.

Издање преко очекивања за наше прилике: елегантно, хартија фина, слова лепа, цртежи, портрет, дрворези, све манифестује *нову умешност*.

Цвијановић поред издавачког укуса, којим предњачи у Београду, прославиће се више поштењем ретким за трговце што показује љубав да кроз своја издања да могућности младим снагама да изиђу пред злобне, радосне, пакосне и одушевљене.

Станислав Винавер: Нова Пантологија. Изд. Библиотеке „Мисао“ — Београд 1922. г.

Прошла Пантологија опсежнија, и духовита. Данас шира и злобна, и ако сјајна. Све је успело, само негде и сувише па боли. Није само *пародирао*, него је хтео и да закачи. Негде му се то неће опростити. Макар да је врло духовито.

Опрема за четворку. Цртеж винаверски успео.

Бор. Александрић: Песме. Издање писца. Вршац 1922. Незнам да ли су прве. Почетничке су не по младости песникових година него по младости песниковог генија — почетка у поезији.

Натегнуто, само да се сликује, негде ни то. Извештачено. Ни једна мисао да се штампа. Речник: бајна, сјајна, мила, величанствено-бајна, фантастично лепа и т. д. Две песме — проза: без ритма, без смисла. И — сентименталност, сентименталност, сентименталност.

Милица Костић.

Изишла је из штампе прва књига нашег **Фонда за Издавање Дела Југославенских Женских Књижевника:**

ПРИРОДА И ДЕЦА

20 приповедака за децу од Милице Јанковић са 24 колорисане слике од Милице Чаћевић. Књига је на финој хартији, штампана цицеро-слогом, са колорисаним корицама. Износи 10 штампаних табака. Цена 20 дин., скупљачима 10% попуста.

Претплату прима **Администрација Женског Покрета,** Краља Милана улица број 69.

Нашим претплатницима. *„Женски Покрет“ изишао је у прошлој, 1922. години, у шест свезака по четири штампана табака, укупно двадесет и четири штампана табака. Цена му је била 36 динара годишње. Управа „Друштва за Просвећивање Жене и Заштиту Њених Права“ одлучила је, да од 1. јануара ове године „Женски Покрет “излази сваког месеца (изузев јули и август) у три табака“, укупно тридесет штампаних табака годишње. Због повећаних трошкова око штампања и због повећаног броја штампаних табака претплата на „Женски Покрет“ за 1923. годину износи педесет динара. Дужност је сваке жене да буде претплатник „Женског Покрета!“*

Претплату примају наши повереници, а у Београду администратор сваког радног дана у стану уредништва.

Моле се претплатници да достављају на време администрацији сваку промену адресе.

Ко од претплатника не прими на време број, може га тражити у року од месец дана по изласку броја.

Уредништво *Женског Покрета* моли женска удружења изван Београда да му шаљу податке или кратке дописе о раду.

Рукописе треба слати на адресу: Уредништво *Женског Покрета*, Београд, Краља Милана улица 69.

НАШИ ПОВЕРЕНИЦИ:

Битољ Анка Миловановић, учитељица
Бијељина Милева Тодоровић, секретар К. С. С.
Велико Градиште Мил. Живковића, предс. Ж. Подр.
Врњци Ака Стижанин
Гор. Милановац Зора Ракићева, учитељица
Дубровник Ženska Narodna Zadruga
Добој—Босна Деса Ђ. Докић
Доња Тузла Љубица М. Јовановић
Загреб Адела Милчиновић
Завидовић—Босна Десанка Плавшић
Земун Добротворна Задруга Српкиња
Зајечар Женска Подружина
Јагодина Милева Стефановић, секр. Ж. Подружнице
Крагујевац Шумад. К. С. Сестара; Друштво Милосрђа
Крушевац Коло Срп. Сестара
Краљево Катарина С. Продановић, председ. Ж. Подр.
Лазаревац Драга Марковићка, председ. Ж. Подружине
Лозница Дана Б. Ристића, председница Ж. Подруж.
Љубљана Cirila Štebi
Мостар Мара Мучибабић, секретар К. С. С.
Нови Сад Матица Напредних Жена
Ниш Јелена Петровић, учитељица
Нова Градишка Зорка Малић
Никшић Станица Шаровић, учитељица
Нови Пазар Савка Антоновић, учитељица
Неготин (Крајина) Мирослава Сантнер. настав. гимн.
Пожаревац Лепосава М. Павловић, пред. Ж. Друштва
Пожаревац Мил. Радосављевић, благ. К. С. С.
Панчево Љубица Ђ. Павловић, пред. Ж. Задруге
Панчево Мара Драгомировић
Сарајево Радунка Чубриловић, професор
Скопље Марија Шпанићка, учитељица
Сушак Милица Видовић, председ. Добротв. Задруге
Суботица Даница Радулашки
Турски Бечеј Фемка Грујичић, учитељица
Ћуприја Женско Друштво председ. С. Радојковић
Ужице Цвета М. Поповић
Цетиње Женска Подружина
Чачак Љубица Ј. Матић, благајн. Жен. Подружине
Шабац Софија Поповићка, учитељица.

Власник за Д. П. Ж. З. П.
МИЛИЦА ДЕДИЈЕР

Одговорни уредник
БРАНКО МИЉКОВИЋ
31. Новопазарска ул.